

UTOPIAN VUOSISADAT

Matkoja utopiaan. Tommaso Campanella, *Aurinkokaupunki*; Francis Bacon, *Uusi Atlantis*; ja David Hume, *Täydellisen valtion idea*. Toimittanut Mikko Lahtinen. Suomentaneet Pia Mänttari, Topi Makkonen, Petri Koikkalainen ja Tuukka Tomperi. Vastapaino, Tampere 2002. 265 s.

UTOPIOITA KÄSITTELEVÄÄ teoreettista kirjallisuutta ei ole toistaiseksi ollut kovin laajasti saatavana suomenkieliselle yleisölle. Vuosituhanteen vaihte ja millenniumin ympärillä käyty kuohunta nosti utopiat kuitenkin pintaan ennennäkemättömällä voimalla. Viime vuosina ovat ilmestyneet muun muassa senkaltaiset utopismia sivuavat teokset kuten Keijo Rahkosen *Utopiat ja anti-utopiat* (1996), Jari Koposen *Mielikuvituksen mestarit* (2000) sekä uskonnollisiin tulevaisuuskuviin painottunut, M.S. Lehtosen toimittama *Loppun leikit. Uskon, historian ja tieteen eskatologiat* (1999). Myös äskettäin Vastapainon kustantamana ilmestynyt, Mikko Lahtisen toimittama teos *Matkoja utopiaan* (2002) tarjoaa mielenkiintoisen ja paljon ajatuksia herättävän kannanoton tähän millenniumin päättymisen tiimoilla syntyneeseen utopiakirjallisuuden buumiin.

Harvoja poikkeuksia kuten Thomas Moren kuuluisaa traktaattia *Utopia* (1516, suom. 1971) lukuunottamatta utopiakirjallisuuden klassikoita ei ole käännetty suomeksi. *Matkoja utopiaan* täyttääkin vallitsevaa tyhjiötä näytävästi, sillä teos sisältää kolme aikaisemmin suomeksi julkaistua utopistiseksi luonnehdittavaa teosta, joista kaksi ensimmäistä ovat varsinaisia valtioutopioita ja kolmas tutkielma ideaalisesta poliittisesta järjestyksestä. Kyseiset tekstit ovat Tommaso Campanellan *Città del Sole* (Aurinkokaupunki, suom. Pia Mänttari), Francis Baconin

Nova Atlantis (Uusi Atlantis, suom. Topi Makkonen) sekä David Humen *Idea of a Perfect Commonwealth* (Täydellisen valtion idea, suom. Petri Koikkalainen ja Tuukka Tomperi).

Suomennosvalikoima etenee kronologisessa järjestyksessä Campanellasta Baconin kautta Humeen. Kutakin alkuperäistekstiä edeltää lyhyt johdanto, jossa luodaan katsaus kirjoittajaan ja tämän ajattelun päälinjoihin. Kirjan loppupuolella on lisäksi Mikko Lahtisen kirjoittama essee ”Matkoja mahdolliseen. Utopoppisen ajattelun vaiheita”, jossa luodaan kattava kuva utopistisen ajattelun historiallisesta kehityksestä kahden vuosituhannen ajanjaksolla aina antiikista nykypäivään sekä pohditaan eräitä utopioihin liittyviä teoreettisia kysymyksiä.

Aurinkokaupunki – paavin johtama universaali utopia

Lukutaidottoman suutarin poikana syntynyt kalabrialainen dominikaanimunkki Tommaso Campanella (1568–1639) oli eräs myöhäisrenessanssin traagisimmista ja erikoislaatuisimmista persoonallisuuksista. Campanellan yhteiskuntautopia *Città del Sole* oli pitkään unohduksissa, mutta teos koki merkillisen ylösnousemuksen yli kolme vuosisataa ilmestymisensä jälkeen, kun Venäjän vallankumoukselliset nostivat sen esikuvakseen. Näin ollen oli jo korkea aika saada Campanellan utopia

myös suomenkielisenä laitoksena. Campanellan kielen huomattava vaikeaselkaisuus, monitulkintaisuus, dialogi-muodon käyttö sekä puheenomaisuus ovat asettaneet suomentajan erityisen vaativan tehtävän eteen. Omat vaikeutensa on tuonut tosiasia, että vaikka Campanella kirjoittikin teoksensa italiaksi, italialainen alkuteos jätettiin editoimatta, mistä johtuen *Città del Solen* alkuperäinen teksti tunnettiin pitkään vain latinankielisenä. Saksassa teos ilmestyi vuonna 1623 nimellä *Civitas solis*. Vasta 1900-luvulla teoksesta saatiin myös italiantieliset kriittiset editiot, joihin Mänttärin suomennos perustuu (Norberto Bobbion toimittama laitos vuodelta 1941 sekä Luigi Firpon editioon nojautuva laitos vuodelta 1949).

Kuten Mänttari johdantoessaan osoittaa, Campanella joutui läpi elämänsä vaikeuksiin harhaoppisten näkemystensä vuoksi, mikä johti pitkään vankilakerätykseen. Myös *Città del Sole* kirjoitettiin vankilassa. Katolisen kirkon oppien dogmaattinen orjailu oli vain vaikeasti sovitettavissa yhteen Campanellan omalaatuisten filosofian kanssa, joka oli imenyt itseensä aineksia Bernardio Telesion luonnonfilosofiasta, uusplatonismista, astrologiasta ja magiasta. Campanella sai syytteen niin kutsutusta pelagismista (s. 19), mikä tarkoitti sitä, että tämä korosti kristinuskon rationaalisuutta eikä suostunut näkemään mitään eroa luonnon lain ja Jumalan lain välillä. Hän herätti myös huomiota tulenpalavilla saarnoillaan maailmanlopun läheisyydestä ja uuden maailmanjärjestyksen tulemisesta. Messiaaninen paatos lankei otolliseen maaperään, sillä tuohon aikaan Kalabriassa vallitsi poliittisia levottomuuksia, ja kapinalliset näkivät Campanellassa sopivan johtohenkilön.

Campanellan kuningasajatuksena oli visio siitä, että koko kristitty maailma olisi yhdistettävä yhden ja saman johtajan, paavin, alaisuuteen, joka olisi ylin auktoriteetti niin maallisissa kuin hengellisissäkin asioissa. Teokraattisesti ohjailtu *Aurinkokaupunki* muistuttaakin hallinnollisesti katolisen kirkon hierarkiaa: ruhtinaana hallitsee papistosta valittava Aurinko. Campanellan ihannekaupungin esikuvana on toiminut myös Augustinuksen mallin mukainen Jumalan kaupunki. Kyse on historiallisesta todellisuudesta irrotetusta kuvauksesta ihmiskunnan kuvitteellisesta viattomuuden tilasta.

Campanellan utopiaa lukiessa mieleen nousee päällimmäiseksi ajatus siitä, kuinka vielä myöhäisrenessanssin maailmassakin usko astrologiaan ja magiaan

edustivat vallitsevaa käsitystä tieteestä ja kuinka orgaaninen ja ei-orgaaninen miellettiin yhdeksi ja samaksi substanssiksi kaiken vastaavuuden ja yhteismitallisuuden logiikan mukaisesti. Silmiinpistävintä onkin Campanellan tapa rakentaa todellisuus vastaavuuksien periaatteelle kosmiseksi kokonaisuudeksi, jossa maailman-kaikkeutta hallitsee vielä animistinen ykseyden ja analogisuuden periaate. Kuten Mänttari toteaa, Campanellalle ”ei ollut mitään ristiriitaa astrologian ja astronomian välillä.” (s. 21). Tiettyä ”arkaaisuutta” Campanellan ajattelussa kuvastaa myös se, että tälle aurinkosymboliikan harrastajalle heliosentrinen maailmankuva oli vielä vieras, ja hänen mukaansa aurinko oli ”tulipallo, jonka oli määrä tuhota maa” (s. 22).

Vanhahtavista piirteistään huolimatta Campanella esittää myös leimallisesti ”modernoja” ajatuksia. Keskellä aikakautta, jolle oli tyypillistä alhainen hygienian sekä lääketieteen taso, hän antaa suuren merkityksen puhtaudelle sekä terveellisyydelle, mikä näkyy paitsi kansalaisten jokapäiväisessä elämässä myös ihannekaupungin arkkitehtonisessa symmetrisyydessä sekä esteettisyydessä. Toisaalta Campanellan viittaukset rodunjalostukseen luovat varoittavia profetioita modernin eugenii-kan varjopuolista.

Francis Baconin unelma tieteestä

Englantilainen kirjailija ja valtiomies Francis Bacon (1561-1626) on jättänyt jälkensä populaariin kielenkäyttöön lähinnä tiedon ja vallan yhteyttä peräänkuuluttavalla teesillään, mikä on myöhemmin tuonut hänelle kyseenalaisen maineen materialistis-instrumentalistisen luontokäsityksen pioneerina ja luontoa häikäilemättömästi manipuloivaan pyrkivien ideologioiden arkkitehtinä. Sittemmin feministisesti suuntautuneet tutkijat ovat nähneet Baconin luontoa passivoitavassa lähestymistavassa oikeutuksen myös naisten alistamiselle ja patriarkaatin harjoittamalle kontrollille. Negatiivisiin mielikuviin on omalta osaltaan vaikuttanut tutkimuskirjallisuudessa sitkeästi pintansa pitänyt kuva Baconista häikäilemättömänä oman eduntavoittelijan ja utilistinä.

Vaikka jälkimaailma onkin löytänyt Baconista paljon kielteisiä piirteitä, tämä oli myös mitä monipuolisin renessanssi-ihminen ja aktiivisesti elämään suuntautunut reaalipoliitikko, mikä käy ilmi Tuukka Tomperin kirjoittamasta johdan-

nosta Baconiin ja tämän ajatteluun. Baconin urakehitykselle antoi kuitenkin kohdalokkaan takaiskun syyte lahjusten vastaanottamisesta, minkä seurauksena oli passitus Toweriin. Kuninkaan armahduksesta huolimatta Baconilta estettiin loppuiksi pääsy julkisiin virkoihin, mistä syystä hän keskittyi kirjallisiin töihin, omaksuen esikuvaltaan Michel de Montaignelta esse-muodon omimmaksi ilmaisumuodokseen. Bacon elätteli mielessään haavetta tieteiden kokonaisvaltaisesta uudistamisesta. Mahtipontinen hanke sai kantaa nimeä *Magna instauratio imperii humani in naturam*, ”suuri uudistus ihmisen vallassa luontoon” (s. 78). Moniosaiseksi kaavailtu teos jäi kuitenkin kesken-eräiseksi, sillä Bacon sai elinaikanaan valmiiksi ainoastaan osat *The Advancement of Learning* (1605, Oppineisuuden edistäminen) sekä *Novum Organum* (1620, Uusi Organon). *New Atlantis* ilmestyi postuumina Baconin kuoleman jälkeisenä vuonna osana luonnonhistoriallista teosta *Sylva Sylvarum* (Metsien metsä).

Baconin tyyli on melko raskassou- tuista, ja kirjoittajan rationaalisen konservatismiin läpitunkema elämänasenne näkyy tietynlaisena puisevuutena ja huumorintajuttomuutena. Voi vain kuvitella, kuinka paljon kärsivällisyyttä *Uuden Atlantiksien* kääntäminen on suomentaja Topi Makkoselta vaatinut, niin mallikkaasti kuin hän tehtävästään suoriutuu- kin.

Uusi Atlantis lähtee liikkeelle samankaltaisesta alkuasetelmasta kuin monet muutkin 1500- ja 1600-lukujen utopistiset romaanit. Reitiltään eksyneet laivamatkalaiset päätyvät sattumalta muusta maailmasta eristäytyneelle Etelämeren saarelle, jonka Bacon on nimennyt Bensalemiksi. Tutustuminen saareen ja sen asukkaisiin antaa kertojalle tekosyyntä tuoda julki näkemyksiä ihanneyhteiskunnasta. Baconin malliyhteisön voima on vahvassa patriarkaatissa, perhekesksyydessä, kristillisyydessä, väestön hallinnoimisessa ja siiveellisten kansalaisten kasvatuksessa, eristäytyneessä maantieteellisessä asemassa, taloudellisessa omavaraisuudessa sekä tie- teessä. Erilaisilla virka- ja arvohierarkioilla sekä seremonioilla on keskeinen rooli.

Bacon kirjoitti utopiensa keskellä poliittista kuohuntaa, jota leimasi kiista parlamentin ja kuninkaanvallan välillä. Aikakausi oli myös kiihkeiden uskonsotien ja 30-vuotisen sodan aikaa. Päivästoin kuin esimerkiksi More Bacon ei kuitenkaan pyri utopiassaan ottamaan suurestikaan kantaa aikakautensa sosiaalisiin tai po-

liittisiin kysymyksiin. Paljon enemmän häntä kiinnosti tiede, jonka ydin on Bensalemin ideaalinen tiedeyhteisö, ”Salomonin huone”. Kuvitteellisten tiedemies- tensä kautta Bacon sai tilaisuuden esitellä uutta tieteenteoriaansa: tärkeintä on skolastisen ja aristotelisen perinteen vatustaminen, ihmisten vapauttaminen ”idoleiksi” nimetyistä ennakkoluuloista ja tiedonhankinnan suuntaaminen palvelemaan käytännön edistystä ja hyötynäkö- kohtia. Induktiivis-kokeellisten metodien soveltaminen oli Baconin mielestä avain tieteelliseen edistykseen.

”Salomonin huoneen” tiedemiesten tekemät keksinnöt eivät nykylukijasta tunnu kuitenkaan kovinkaan mullista- vilta, ja Baconin tekstistä löytyy lisäksi runsaasti uskontoon ja esoteerisyyteen viittaavaa terminologiaa. Tosin olen Tomperin kanssa samaa mieltä siitä, että Baconin kristillisuus ei välttämättä ollut vakau- muksellista vaan pikemminkin vastaus ajan tarpeisiin ja keino suojautua kritii- kiltä (s. 89). Baconin tiedekäsitystä voisi luonnehtia pikemmin elitistiseksi kuin demokraattiseksi, sillä ”Salomonin huo- neella” on tutkimuksen monopoli: ”Ja meidän tapoihimme kuuluu myös se, että neuvottelemme, mitkä keksinnöistämme ja löydöistämme julkistetaan, ja mitkä ei. Me kaikki vannomme salaavamme ne asiat, jotka katsomme aiheellisiksi pitää salassa” (s. 136), Bacon selittää utopialai- sensa suulla. Baconin tieteen etiikkaa kos- kevat pohdiskelut antavat ajattelemisen aihetta myös nykypäivän ihmiselle. Sa- mojen kysymysten parissahan kamppai- lemme edelleenkin.

Hume — Täydellisen valtion idea

Skottilaisen valistuksen merkkimiehen, fi- losofi David Humen (1711-1776) poliittinen esse *Täydellisen valtion idea* (1752, *Idea of a Perfect Commonwealth*) poikkeaa muista suomennosvalikoiman teksteistä siinä, että kirjoituksessa on vain vähän suoranaisesti ”utopistisia” aineksia eikä lainkaan kaunokirjallista viitekehystä. Esseen pääosa on omistettu vallanjaon, virkanimikkeiden sekä oikeusprosessin ku- vailulle. Humen tärkein vaikutuslähde oli James Harringtonin *The Commonwealth of Oceana* (1656), mutta ylipäänsä Hume suhtautui utopioihin melko krii- tisesti. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna voidaankin nähdä tiettyä ironiaa siinä, että Hume esitellään utopioita käsittele- vässä teoksessa.

Täydellisen valtion idean mukaan otaminen puolustaa kuitenkin paikkaansa, sillä teos heijastaa tärkeää muutosprosessia siirryttäessä 1600- ja 1700-lukujen utopistiseen suunnitteluun. Humea käsittelevän osuuden kirjoittajan Petri Koikkalaisen mukaan ”Harrington ja Hume korostavat ”utopististen” muutosten juurten löytyvän vallitsevan todellisuuden jo sisältämistä mahdollisuuksista.” (s. 143). Koikkalainen näkee Humen esseen esityksenä eräänlaisesta valtion ”ideaaliteydestä” tai ”perikuvasta”, joka ei viittaa mihinkään olemassaolevaan ilmiöön mutta joka ei toisaalta ole puhdasta fiktiotakaan. Hän pitää myös todennäköisenä, että Humen tarkoituksena oli esittää ainoastaan yksi mahdollinen vaihtoehto täydelliseksi valtioksi, ei yhtä ja lopullista totuutta. (s. 144). Juuri Humen tapa esittää vaihtoehtoja ja vertailla hallitusmuotoja toisiinsa kuvastaa valistuksen keskeistä aatesisältöä, ihmiskeskeisyyttä, järkipärisen suunnittelun ensisijaisuutta sekä auktoriteettiuskosta vapautumista. Humen esseitä (Esseiden kirjoittamisesta, 1741-1742, suom. Mikko Lehtonen; Taitojen ja tieteiden synnystä ja alkuperästä, 1742, suom. Juha Koivisto) on ilmestynyt aikaisemmin suomeksi teoksessa *Mitä on valistus?* (toim. Juha Koivisto et al. Vastapaino, Tampere 1995).

Utopian suhde todellisuuteen

Esityksessään utooppisen ajattelun vaiheista Mikko Lahtinen määrittelee lähtökohdakseen ”utopian” ja ”utopismin” ”laajan tulkinnan”, mikä käytännössä merkitsee myös senkaltaisten utopististen suunnitelmien ottamista tarkastelun kohteeksi, joilla ei ole havaittavia yhtymäkohtia Moren *Utopiaan* (s. 170). Utopioiden tarkastelu tämänkaltaisessa hyvin laajassa kontekstissa tarjoaa aiheen käsittelylle lähes rajattomat mahdollisuudet. Koska joitakin rajanvetoja on luonnollisesti tehtävä, Lahtinen keskittyy länsimaiden tuottamiin utopioihin, suomalainen utopiakirjallisuus sekä ei-länsimaiset tulevaisuusfantasiat sen sijaan jäävät tarkastelun ulkopuolelle.

Utopian käsitteen määrittelemineen on eräs utopiatutkijoita eniten askarruttaneista kysymyksistä. Siinä missä toiset tutkijat ovat kelpuuttaneet vain kirjalliset tuotokset utopioihin kuuluviksi, toisille utopistisuudessa on kyse paljon suuremmista ja laajemmista kysymyksistä. Rajanvedot ovat viime kädessä kirjoittajan sub-

jektiiivisistä kriteereistä kiinni. Lahtisen esityksessä määrääväksi kriteeriksi nousee utopistisen kuvitelman avaama ”transsendentti” ulottuvuus, jonka mukaisesti ”laajimmillaan utopiaksi on katsottu miltei mikä tahansa teos tai ajattelutaipumus, johon sisältyy utooppinen, olemassaolevan todellisuuden tuolle puolelle viitettava, transsendentti elementti.” (s. 171).

Utopian ja sen heijastaman todellisuuden välinen suhde on eräs Lahtisen keskeisistä teemoista. Utopistien valitsemat lähestymistavat ovat hänen mukaansa vaihdelleet olemassaolevan yhteiskunnan totaalisesta negaatiosta verraten konservatiiviseen olevien olojen reformaatioon. Molemmissa tapauksissa on kyse ”kontrastivaikutuksesta” (s. 71), joka perustuu ihannoidun utopistisen maailman ja olemassa olevan todellisuuden vertaamiselle. Antiutopia puolestaan lähestyy kohdettaan vastakkaisesta näkökulmasta käsin, joka sekin perustuu vallitsevan todellisuuden arvostelulle, paljastamalla ne kohtalokkaat seuraukset, joita vallitsevan kehityslinjan noudattaminen voisi pahimmillaan tuoda tullessaan (s. 171).

Utopioita on perinteisesti tarkasteltu lähinnä niiden poliittisen ohjelmallisuuden näkökulmasta tai edistysajattelun ideologisena kasvualustana. Eittämätön tosiasia kuitenkin on, että ”utopiaa ei ole läheskään aina tarkoitettu vakavasti otettavaksi poliittiseksi manifestiksi.” (s.173). Laajasti määriteltynä onkin ajateltavissa, että jopa mielikuvituksen stimulaatioksi luotu massaviihde sekä taivaskanavien avaamat fantasiamaailmat voitaisiin lukea utopioihin: ”Utopia voi olla kaupallista viihdettä, pelkkä mielikuvituksen kiihoke tai sitten lohduttaja ja toivon ylläpitäjä. Utopioiden ja muiden fantasioiden vetovoimasta todistavat... tieteiskirjat ja fantasiaelokuvat. Viihdyttävä, lohduttava tai toivoa herättävä utopia voikin hyvin olla mukana lujittamassa olemassa olevaa järjestystä: Fantasiat ovat osa kapitalistista viihde- ja tajuntateollisuutta, ja alistetut ihmiset tyytyvät uskonnollisten taivaskuvitelmien suomaan lohtuun tai turruttavat itsensä kaupallisella massaviihtellä.” (s. 173).

Juuri utopioiden ”transsendentti” ulottuvuus on ollut synnäsiin, että utopisteja on kautta aikojen kritisoitu realismin puutteesta. Tästä johtuen utopioihin ja niiden laatijoihin on omaksuttu valittavan usein pejoratiivisen vähättelevä asenne. Lahtisen mielestä ”utopistiksi” leimaaminen on ollut kätevä ase vihollisen lyömiseksi ja naurunalaiseksi tekemiseksi:

”Utopismi” tai ”utopistisuus” ovat usein juuri poliittisia leimoja, joilla kriittisiltä tai epämiellyttäviltä ajatuksilta ja pyrkimyksiltä voidaan pyrkiä viemään olemassaolon oikeutus vaikkapa karrikoimalla ne irtokuvikseen, antiutopioiksi.” (s. 237). Niinpä esimerkiksi Ranskassa utopian synonyyminä nähtiin pitkään ”chimère” (suom. khimaira) (s. 201).

Pejoratiivisuuden ilmauksena on pidettävä myös sitä, että 1700-luvun saksalaisissa sanakirjoissa utopian vastineeksi tarjottiin ”Laiskurien maata” (Schlaraffenland), paikkaa, jossa ”muka voisi elää tekemättä työtä” (s. 208). Tosiasiallisestihan utopiat eivät suinkaan ihannoit ”ikuista sunnuntaita” (s. 208), sillä työnteko on aina ollut utopistisen kirjallisuuden keskeinen arvo - tosin työpäivän lyhyttä ja työn helppoutta korostaen.

Antiikista nykypäivään

Selostaessaan utopistisen ajattelun historiallisia vaiheita Lahtinen on kyennyt mahdollittamaan uskomattoman paljon materiaalia näinkin suppean esityksen puitteisiin. Käsittely etenee kronologisen systemaattisesti halki vuosisatojen lähtien liikkeelle antiikin kulta-aika -myyteistä ja juutalais-kristillisistä paratiisikuvitelmista ja päätyen tieteiskirjallisuuden dystooppisiin tulevaisuusfantasioihin. Eräät aikakaudet kuten renessanssi nousevat esiin erityisen suotuisina utopistisen suunnittelun kannalta. Aktiivisen elämänsänteen arvon korottaminen, kansalaishumanismi, tieteiden ja taiteiden kukoistus, löytöretket sekä laajamittainen taloudellinen ekspansio muokkasivat aikakauden yleistä ilmapiiriä utopioille myönteiseen suuntaan.

Ei myöskään liene puhdasta sattumaa, että moderni utopiakirjallisuus syntyi iloittavan karnevalismin ja rabelaismaisen leikkimielisyyden ilmapiirissä. Utopiat tarjosivat rajattomat mahdollisuudet mielikuvituksellisten vastamaailmojen rakentelulle, sanaleikeille ja vallitsevan todellisuuden vastakohtakseen kääntämiselle: ”Utopistisen ajattelun suotuisa ja rikas kehitys oli mahdollista kulttuurissa, jossa uuden etsimiseen ja luomiseen suhtauduttiin myönteisesti, ja myös huumori ja leikinlasku olivat suuressa arvossa.” (s. 183).

Lahtisen esityksestä käy selkeästi ilmi myös se merkittävä murros, mikä oli ominainen 1700-luvun valistuksen tuotantamille utopioille. Tuolloinhan utopistit

alkoivat enenevässä määrin siirtyä perinteisistä paikkautopioista näitä dynaamisempiin tulevaisuusutopioihin. Seuraavan vuosisadan kuluessa kapitalismin, kaupungistumisen ja teollistumisen vaikutukset alkoivat entistä voimallisemmin heijastua utopistisessa kirjallisuudessa, ja vähitellen tuli yhä tavanomaisemmaksi sijoittaa utopioita kaukaisen ja muusta maailmasta eristetyn paikan sijasta Pariisin, Lontoon tai Bostonin kaltaisiin moderneihin suurkaupunkeihin (ss. 190-191, s. 204). 1800-luvulle löivät leimansa myös utopisti-sosialistien sekä anarkistien yhteiskuntakokeilut sekä sosialismin ja darwinismin kaltaisten oppien lisääntynyt vaikutus utopistiseen suunnitteluun (ss. 201-219).

Etenkin toisen maailmansodan jälkeisille vuosikymmenille on ollut tyyppillistä antiutopistisen suuntauksen tai ”pelon utopioiden kehityslinjan” vahvistuminen (s. 219). Toisaalta on ollut nähtävissä merkkejä myös positiivisemmasta asennoitumisesta utopioihin, mikä näkyy esimerkiksi saksalaisen filosofin Ernst Blochin (1885-1977) ajattelussa. Blochin, joka katsoi utopioissa kiteytyvän ”toivon periaatteen”, keskeinen idea oli, että ”utopistisen ajattelun arvokas ydin sisältyy ideaan, että olemassa olevaa todellisuutta parempi maailma on mahdollinen - se ei ole mahdottomuus.” (s. 222). Ongelmana oli ollut vain se, että utopisteilta oli puuttunut pätevä ”matkasuunnitelma” siitä, miten utopistiseen olotilaan voitaisiin käytännössä siirtyä. Ollakseen vakuuttava utopian tulisi toisin sanoen muuttua ”konkreettiseksi utopiaksi” (s. 222). Totta onkin, että utopioissa esitetyt reformit ovat jääneet pelkiksi ihanteiksi kun utopiakirjailijat eivät ole esittäneet asiallista kuvausta siitä siirtymäprosessista, joka on tuottanut ideaaliyhteiskunnan. Juuri tästä ”matkasuunnitelman” puuttumisesta johdetaan pitkälti se pejoratiivinen arvolutaus, jota utopisteihin ja näiden kirjallisiin tuoksiin on kohdistettu.

Blochin ohella Lahtinen nostaa esille myös toisen saksalaisen, Karl Mannheimin (1893-1947) ja tämän teoksessaan *Ideologie und Utopie* (1929) esittämän kah-tiajaottelun ”ideologian” ja ”utopian” välillä. Mannheimin keskeinen kysymys oli, ”miten hallitseva tietämisen tapa, ideologia, ja sen taustalla oleva kollektiivinen tiedostamaton muodostuivat, ja toisaalta, miten vallitsevan ideologian kiistävä utopistinen mentaliteetti saattoi syntyä.” (s. 224). Mannheimin mukaan mikä tahansa teoria tai oppi, joka oli vielä ”haastajan

asemassa” voi viitata ”utopistiseen mentaliteettiin”. Kyseisen logiikan mukaisesti ajateltuna mitä erilaisimmat aatteelliset suuntaukset aina liberalismista sosialismiin ja marxismiin olivat ”utopioita” niin kauan kuin ne eivät olleet tulleet osaksi ”konservatiivista sosiaalista järjestystä.” (s. 224). Utopiasta tulee näin ollen ideologia vasta sen jälkeen, kun se on omaksuttu osaksi legitimoitua ja virallista valtakulttuuria. Mannheimilainen tapa käsittelee miltei mikä tahansa nousemassa oleva aate ”utopistisen mentaliteetin” rakentajaksi oikeuttaa näin ollen sisällyttämään utopian käsitteen piiriin hyvin moninaisia ilmiöitä, luoden täten omalta osaltaan pohjaa utopian ”laajalle tulkinnalle”.

”Historian lopun” tunnelmien leimamana aikakautena toivon utopiat ovat Lahtisen mukaan kuitenkin jääneet pessimistisempien tulevaisuuskuvien varjoon, vaikka toisaalta esimerkiksi kiinnostus futurologiaa ja tulevaisuuden tutkimusta kohtaan on lisääntynyt. 1900-luvun lopun ilmapiiriä, jota Jürgen Habermas on kuvannut termillä ”uusi yleiskatsauksettomuus”, onkin karakterisoinut ”utooppisen elementin puuttuminen” (s. 229). Lahtinen nimittää nykyisin vallalla olevaa tulevaisuuteen suuntautunutta orientoitumistapaa osuvalla termillä ”kyyninen optimismi”, jolla hän viittaa ”mentaliteettiin, jossa kyyninen, jopa vihamielinen suhtautuminen kapitalismin ylittämisen mahdollisuuteen yhtyy optimistiseen uskoon järjestelmän sisäisen uudistumisen mahdollisuuksista niin tieteen ja teknologian kuin politiikan ja taloudenkin keinoin.” (s. 229).

Utopiat herättävät toivoa paremmasta

Esityksensä loppupuolella Lahtinen palaa kysymykseen utopian suhteesta ”vaikuttavaan todellisuuteen”, jättäen lukijan pohdittavaksi seuraavan kysymyksen: ”Voiko utopian ja olemassa olevan todellisuuden välistä juopaa mitenkään kuroa umpeen?” (s. 231). Eli erottaako ”machiavelliläistä realismia” ja ”morelaista utopismia” ylittämätön kuilu: ”Edellyttääkö ”reaalipoliittisesti” pätevä vaikuttavan todellisuuden analyysi luopumista ”transsendenteista”, utooppisista kuvitelmista?” (s. 231)

Tähän perustavanlaatuisen kysymyksen voidaan tuskin antaa yksiselitteistä vastausta. Varmaa joka tapauksessa on, että ainakin jonkinasteinen utooppinen kuvittelu on suoranainen ehto sille, että yhteiskunnallisia muutoksia ylipäänsä voi-

daan aikaansaada. Ovathan kaikki tärkeimmät länsimaisia yhteiskuntia muokanneet ideologiat saaneet alunperin alkunsa utopistisina visioina paremmasta maailmasta, ja monia utopistisia suunnitelmia on myös yritetty soveltaa käytännön yhteiskuntakokeiluina. Utopioiden sisältämien täysien mahdollisuuksien löytäminen ja hyödyntäminen edellyttää utopioiden laatijoilta kuitenkin tähänastista syvällisempää realiteettien tajua.

Utopistien tulisi näin ollen kyetä antamaan vakuuttava ”matkasuunnitelma”, mikä on Lahtisen mielestä välttämätön edellytys sille, että voidaan puhua ”konkreettisesti utopiasta” eikä pelkästä ”uskon varaan rakentuvasta fantasiasta”. Mutta ”matkasuunnitelman” puuttumisesta huolimattakin ”utopioiden herättämää myötätuntoa tai toivoa ei tietenkään tule vähellä” (s. 236). Lahtisen esityksestä jääkin viimekätiseksi vaikutelmaksi positiivinen ajatus siitä, että utopioiden suurin arvo piilee juuri niiden kyvyssä katalysoida sosiaalista mielikuvitusta, mikä on kaiken muutoksen ja edistyksen ehto. Renessanssin universaalisten utopioiden laatijat loivat pohjan sille suurelle ideologiselle ja filosofiselle muutosliikkeelle, joka sai kantaa valistuksen nimeä, ja jonka perintö elää edelleen.

Matkoja utopiaan edesauttaa toivon mukaan aikaisempaa positiivisemmän asennoitumistavan omaksumisessa suhtautumisessa utopioihin ja niiden laatijoihin. Useasta eri näkökulmasta aihetta valottava teos osoittaa, kuinka monipuolisesta ja monia elämän osa-alueita kosketelevasta ilmiöstä utopioissa lopultakin on kysymys. Matkoja utopiaan sopii mainiosti innoittajaksi myös niille, jotka eivät aikaisemmin ole utopioihin syvällisesti perehtyneet. Kirjan lopusta löytyy myös korkeatasoinen utopioita käsittelevä kirjallisuusluettelo sekä tietoja www-sivuista, jotka tarjoavat hyödyllistä opastusta matkalla utopiaan.